
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXII (2025), №2
s. 25–46
doi: 10.36121/dkolumber.22.2025.2.025

David Kolumber
ORCID: 0000-0002-9388-3812
(Uniwersytet Masaryka, Brno, Republika Czeska)

Herby miast morawskich w XIX wieku

Streszczenie: Artykuł analizuje heraldykę miejską na Morawach w XIX wieku jako zjawisko ukształtowane na styku regulacji prawnych, tożsamości kulturowej i ekspresji symbolicznej. Herby miejskie przedstawiono nie jako wyłącznie artystyczne emblematy, lecz jako efekt formalnych procedur administracyjnych w ramach monarchii habsburskiej. Autor, łącząc podejścia historyczne, antropologiczne i instytucjonalne, opracowuje typologię znaków miejskich na podstawie ich znaczenia i kontekstu prawnego. Podkreśla funkcje godła w sferze prawa, pamięci i reprezentacji oraz omawia zarówno zatwierdzone, jak i nieoficjalne lub niejasnego pochodzenia znaki. Artykuł wskazuje, że heraldyka była ważnym narzędziem, za pomocą którego miasta XIX-wiecznych Moraw wyrażały swoją tożsamość i ciągłość w ramach modernizującego się porządku cesarskiego.

Słowa kluczowe: heraldyka miejska, Morawy, XIX wiek, godło miasta, pamięć zbiorowa, tożsamość lokalna, prawo publiczne

Municipal Heraldry in 19th-Century Moravia

Summary: This article examines 19th-century municipal heraldry in Moravia as a structured intersection of legal regulation, cultural identity, and symbolic expression. Rather than viewing coats of arms as merely artistic emblems, it interprets them as products of formal administrative procedures shaped by Austrian state authority. By combining historical, anthropological, and institutional perspectives, the study develops a typology of urban symbols based on their meaning and legal context. It highlights the functions of municipal arms in law, memory, and representation, and explores both confirmed and unofficial designs, including those with unclear or mythic origins. The article argues that heraldry played a central role in how Moravian towns of the 19th century expressed their identity and continuity within a modernizing imperial structure.

Keywords: municipal heraldry, Moravia, 19th century, coats of arms, collective memory, local identity, legal symbolism

Wstęp

W środkowoeuropejskiej tradycji kulturowej znaki miejskie reprezentują znaczeniową strukturę, która łączy normatywność prawną z tożsamością wizualną i pamięcią zbiorową. Ich rozwój nie może być postrzegany wyłącznie jako zjawisko artystyczne, lecz przede wszystkim jako proces ujęty w ramy instytucjonalne, w którym symboliczna reprezentacja gminy nabiera formalnego charakteru za pośrednictwem języka heraldyki¹.

Szczególnie w XIX wieku – w okresie centralizacji administracji państwowej i kodyfikacji samorządu miejskiego w monarchii habsburskiej – godło miejskie stało się nie tylko elementem estetycznym czy historycznym, lecz także prawnie uregulowanym wyrazem tożsamości lokalnej, którego uznanie zależało od formalnych procedur i administracyjnej autoryzacji. Ten właśnie fakt sprawia, że heraldyka miejska tej epoki stanowi wyjątkowo wartościowe pole badawcze dla analizy relacji między pamięcią zbiorową, reprezentacją a władzą.

Celem niniejszego studium jest przedstawienie godła miejskiego nie jako statycznego emblematu, lecz jako efektu procesu historycznego, decyzji administracyjnych oraz kulturowej artykulacji tożsamości w konkretnym czasie i miejscu. Pytanie badawcze dotyczy znaczenia, jakie herby miejskie miały na Morawach w XIX wieku, form ich zatwierdzania, przekształceń i reinterpretacji oraz ich statusu w obrębie porządku prawnego i wyobraźni zbiorowej.

Analiza opiera się na złożonej metodologii: podejściu historyczno-heraldycznym, które śledzi ewolucję ikonografii i podstawy prawne godel (na podstawie przywilejów, dokumentów i pieczęci), kulturowo-antropologicznym, traktującym godło jako artefakt pamięci i narzędzie reprezentacji, oraz instytucjonalnym, analizującym kontrolę ze strony państwa – zwłaszcza Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Wiedniu i guberni w Brnie – w kontekście sformalizowanego procesu decyzyjnego².

Korpus źródłowy obejmuje edycje dokumentów i pieczęci, materiały archiwalne dotyczące procedur zatwierdzania godel oraz ikonografię artystyczną (np. tarcze, flagi, dekoracje budynków). Wynikiem badań jest typologia znaków miejskich oparta na ich dominującej treści semantycznej, pozwalająca uchwycić zarówno trwałe moty-

¹ M. Kolář, *Českomoravská heraldika*, Praha 1902; F. A. Slavík, *Staré znaky a pečeti městské a vesnické na Moravě a v jejích obvodech ve Slezsku*, Brno 1906; V. Vojtíšek, *O pečetech a erbech měst pražských i jiných českých*, Praha 1928; J. Klitzner, *Siegel und Wappen des Stadt-Archivs Mährisch-Ostrau*, Mährisch-Ostrau 1943; F. Zvolský, *Znaky moravských měst*, Brno 1947; I. Štarha – J. Dřímál, *Znaky a pečeti jihomoravských měst a městeček*, Brno 1979; J. Čarek – S. Valášek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985; M. Buben, *Heraldika*, Praha 1986; J. Krejčíková – T. Krejčík, *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*, Brno 1987; K. Liška, *Městské znaky s ozdobami*, Praha 1989; K. Müller – I. Štarha – A. Pecková, *Znaková privilegia měst, městeček a vsí na Moravě a ve Slezsku*, Opava 1995; M. Buben, *Encyklopedie heraldiky*, Praha 1999; Z. Kubík, *Heraldická a vexilologická symbolika měst a obcí bývalého jihomoravského kraje v letech 1990 až 1999*, Brno 2001; S. Mikule, *Komunální heraldika v českých zemích za vlády posledních Habsburků Františka Josefa I. a Karla I. (1848-1918)*, Opava 2004; M. Mysliveček, *Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české: Svazek 1*, Plzeň 2005; M. Mysliveček, *Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české: Svazek 2*, Plzeň 2006; K. Liška, *Sbírka komunálních znaků, pečeti a razítek*, Brno 2013–2014; P. Houzar, *Klíč ke znakům měst České republiky*, Brno 2016; P. Houzar, *Brněnské symboly: pečeti, znaky a vlajky Brna a jeho městských částí*, Brno 2019.

² K. Liška – L. Mucha, *Klíč k našim městům*, Praha 1979, s. 151.

wy symboliczne, jak i przypadki odchyień kulturowych czy transformacji ikonograficznych.

Ambicją artykułu jest nie tylko klasyfikacja morawskich godel pod względem ich formy, ale również ich interpretacja jako tekstów kultury, łączących dawną tradycję heraldyczną z nowoczesnym dyskursem prawa, władzy i tożsamości. Znaki te analizowane są nie jako odizolowane artefakty, lecz jako część komunikacyjnej przestrzeni między miastem, państwem a społeczeństwem – przestrzeni, w której znaczenie podlegało nie tylko kodyfikacji, ale też reinterpretacji, stratyfikacji i instytucjonalizacji.

Rozwój heraldyki miejskiej na Morawach do XIX wieku

Rozwój heraldyki miejskiej na Morawach odzwierciedla szersze przemiany w ramach prawnych i instytucjonalnych samorządów w Europie Środkowej³. Już w XIII wieku pojawiły się pierwsze znaki pieczętne, które w kolejnych stuleciach stopniowo przekształcały się w herby miejskie⁴. Proces ten nie miał jednak charakteru ani jednolitego, ani linearnego – poszczególne miasta pozyskiwały symbole herbowe w różny sposób i w odmiennych uwarunkowaniach historycznych⁵.

Przez wiele stuleci podstawowym nośnikiem heraldycznej tożsamości miasta była pieczęć miejska⁶. Pełniła ona zarówno funkcję prawną, jak i symboliczną – uwierzytelniała dokumenty (funkcja podpisu), służyła do oznaczania własności, a zarazem stanowiła wizualny emblemat wspólnoty miejskiej⁷. Jej wizerunek był często jedynym oficjalnym znakiem identyfikującym miasto zarówno na zewnątrz, jak i wobec własnych mieszkańców. Pieczęć postrzegano powszechnie jako prawny wyraz autonomii miejskiej.

Z czasem zaczęto wyodrębniać odrębny herb miejski (*Stadtwappen*), który – szczególnie od XV wieku – pełnił przede wszystkim funkcję reprezentacyjną. Umieszczano go na murach miejskich, flagach, budynkach publicznych i dokumentach. W przeciwieństwie do pieczęci, będącej narzędziem prawnym, herb traktowano raczej jako znak prestiżu i wizualnej identyfikacji⁸. W wielu przypadkach oba znaki – pieczęć i herb – były jednak tożsame lub wywodziły się z tego samego wzoru ikonograficznego.

W średniowieczu i wczesnym okresie nowożytnym większość godel była nadawana lub potwierdzana przez monarchę w formie przywileju. W czeskim kręgu kulturowym akt ten uchodził za potwierdzenie miejskiej autonomii i prawnej tożsamości. Królewski przywilej określał nie tylko wizualny kształt godła, lecz również prawo do jego używania w pieczęciach i na sztandarach. Niektóre miasta uzyskiwały herb w chwili awansu do rangi miasta, inne otrzymywały go dopiero później.

³ V. Král z Dobré Vody, *Heraldika: souhrn pravidel a předpisův znakových*, Brno 2003, s. 3.

⁴ F. Zvolský, *Znaky moravských měst*, Brno 1947, s. 11–13.

⁵ Tamże, s. 13.

⁶ Tamże, s. 14.

⁷ J. Pilnáček, *Znaky našich obcí, jejich význam a praktické upotřebení*, „Naše obec“ 25 (1929), s. 138–139; J. Pilnáček, *Obnovení obecních znaků*, „Naše obec“ 25 (1929), s. 155–156.

⁸ M. Buben, *Encyklopedie heraldiky*, Praha 1999, s. 13.

Od XVI wieku zauważalna jest postępująca formalizacja heraldyki miejskiej, związana z rozrostem biurokracji i centralizacją administracji państwowej⁹. Herby stawały się częścią systemu heraldycznego kraju i zaczęto je traktować nie jako swobodne wytwory lokalnych wspólnot, lecz jako element szerszego porządku prawnosymbolicznego, którego kulminacją były znaki prowincjonalne i cesarskie¹⁰.

W epoce baroku pojawiają się pierwsze przykłady „udoskonalania” herbów – na przykład poprzez dodanie orla cesarskiego, korony czy inicjałów – co miało wyrażać monarszą łaskę i podnosić prestiż miasta¹¹. Zdarzało się jednak również, że herb utrwał się samorzutnie na podstawie wieloletniego zwyczaju, bez ingerencji władzy centralnej.

Przełom przyniósł absolutyzm oświeceniowy, który przekształcił dotychczasowy system w kierunku większej centralizacji. Kompetencje w zakresie heraldyki przekazano świeżo powołanym organom administracyjnym. Herb przestał być domeną łaski monarszej i stał się częścią oficjalnej agendy państwowej – jego nadanie, potwierdzenie czy zmiana należały odtąd do właściwości Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Wiedniu¹². Ten proces wyznacza model typowy dla XIX wieku: herb jako prawnie potwierdzony, administracyjnie kontrolowany i estetycznie ustandaryzowany wyraz miejskiej tożsamości¹³.

Urzędowe zatwierdzanie herbów miejskich w XIX wieku

W XIX wieku w monarchii habsburskiej nastąpiła zasadnicza zmiana w zakresie nadawania i zatwierdzania herbów miejskich¹⁴. Średniowieczna i wczesnonowoczesna praktyka, zgodnie z którą herb był przyznawany lub potwierdzany bezpośrednio przez monarchę na podstawie wniosku gminy bądź królewskiego przywileju, została stopniowo zastąpiona scentralizowanym i sformalizowanym systemem administracyjnym, podlegającym kontroli Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Wiedniu. Rozwój ten pozostawał w ścisłym związku z ogólną modernizacją i racjonalizacją aparatu państwowego po reformach józefińskich¹⁵.

W drugiej połowie XIX wieku zasadnicze kompetencje w tym zakresie należały do tzw. *Adelsabteilung* (Urzędu Szlacheckiego) w ramach austriackiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, który zajmował się sprawami heraldycznymi, genealogicznymi i tytularnymi¹⁶. Nadzorował on nie tylko kwestie dotyczące rodzin szlacheckich, lecz również sprawy miast ubiegających się o potwierdzenie historycznego herbu, o jego rozwiniecie (tzw. *Vermehrung*), bądź o całkowicie nowy herb w przypadku jego

⁹ J. Čarek – S. Valášek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 43.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże, s. 35–37.

¹³ J. Krejčíková – T. Krejčík, *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*, Brno 1987, s. 25.

¹⁴ F. Zvolský, *Znaky moravských měst*, Brno 1947, s. 14.

¹⁵ V. Bůžek – J. Grulich – Z. Bezecný, *Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 398; M. Moras, *Reformy Józefa II (1780–1790) a vlády práva*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 16 (2013), s. 130–149.

¹⁶ S. Mikule, *Komunální heraldika v českých zemích 1848–1918*, „Genealogické a heraldické informace” 24/9 (2005), s. 42–53.

wcześniejszego braku¹⁷. Alternatywnie celem bywało ujednolicenie ikonografii herbu, który w przeszłości występował w wielu wariantach.

Procedura rozpoczynała się na poziomie lokalnym – zwykle uchwałą rady miejskiej, która zatwierdzała projekt i formalnie występowała z wnioskiem. Dokumentacja trafiała następnie do właściwych władz krajowych – dla Moraw do *Landesregierung* w Brnie, dla Śląska Austriackiego do Opawy – a po pozytywnej ocenie była przekazywana do Ministerstwa w Wiedniu. Do wniosku dołączano dokumenty archiwalne (w szczególności odciski dawnych pieczęci), opis heraldyczny, projekt graficzny oraz uzasadnienie symboliki¹⁸.

Ministerstwo oceniało zarówno poprawność heraldyczną przedstawionego projektu, jak i jego zasadność historyczną. W przypadku błędnej kompozycji, nieczytelnej symboliki lub braku dostatecznego uzasadnienia historycznego, wniosek mógł zostać zwrócony do uzupełnienia albo pozostawiony bez dalszego biegu¹⁹. W przypadku pozytywnego rozpatrzenia, wydawano cesarski reskrypt zatwierdzający herb jako oficjalny znak gminy – dokument ten miał charakter aktu publicznoprawnego.

Herb zatwierdzony w ten sposób zyskiwał pełną moc urzędową i mógł być używany na oficjalnych pieczęciach, dokumentach, sztandarach miejskich oraz budynkach. Jednocześnie trafiał do urzędowego rejestru heraldycznego i stawał się obowiązującym wzorem. Ze względu na złożoność oraz długotrwałość procedury, część gmin nigdy nie wystąpiła z formalnym wnioskiem lub zdecydowała się na kontynuację tradycyjnego używania nieoficjalnego symbolu.

W rezultacie wykształcił się na terenie całej monarchii system, w którym symbole tożsamości miejskiej zostały objęte nadzorem prawnym i estetycznym ze strony państwa²⁰. Choć system ten prowadził do znacznej formalizacji i wizualnej standaryzacji heraldyki miejskiej, pozostawiał jednocześnie pewien margines swobody twórczej – zwłaszcza w zakresie doboru postaci, barw i atrybutów.

Niezrealizowane i niekompletne procedury zatwierdzenia herbów miejskich

Obok standardowo zatwierdzonych znaków miejskich, w XIX wieku wyłoniła się szczególna kategoria wniosków, które nigdy nie zostały zakończone, oficjalnie zatwierdzone lub których wynik nie zachował się w dokumentacji²¹. Te tak zwane utracone wnioski stanowią osobliwe zjawisko w dziejach prawnych heraldyki miejskiej: ukazują granice oficjalnego systemu oraz ujawniają rozdzźwięk między symbolicznymi aspiracjami poszczególnych miast a rygorami monarchistycznej administracji²².

W niektórych przypadkach gmina przedłożyła wniosek o zatwierdzenie herbu, udokumentowała historyczną pieczęć i zaproponowała odpowiednie elementy sym-

¹⁷ Tamże, s. 45–46.

¹⁸ J. Čarek – S. Valášek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 33–35.

¹⁹ Tamże, s. 34–36.

²⁰ M. Buben, *Heraldika*, Praha 1986, s. 218–226.

²¹ H. Jäger-Sunstenau, *Erbovní censoři v Dvorských kancelářích ve Vídni 1707–1918*, „Genealogické a heraldické informace” 8/2–3 (1988), s. 115–132.

²² S. Mikule, *Komunální heraldika v českých zemích 1848–1918*, „Genealogické a heraldické informace”, 9/24 (2004), s. 53.

boliczne – a mimo to cesarskie potwierdzenie nigdy nie zostało wydane²³. Typowym przykładem może być Fryšták (powiat Zlín), który posługiwał się udokumentowaną pieczęcią i wizerunkiem herbu, lecz w dostępnych aktach brak jest dowodu formalnego zatwierdzenia²⁴. Nie wiadomo, czy wniosek został wycofany, odrzucony, czy też zaginął w toku postępowania administracyjnego. Podobnie Vizovice używały symbolicznego znaku już w XVIII wieku, lecz nie zachował się żaden dokument z XIX stulecia, który potwierdzałby jego oficjalne uznanie²⁵.

Do tej grupy należą również mniejsze gminy, których wnioski pozostały na etapie wstępnym – z powodu braku wymaganych załączników archiwalnych, niedopracowanej dokumentacji graficznej lub negatywnej rekomendacji guberni, która wstrzymała dalszy bieg postępowania. W konsekwencji herb oficjalny nie został nadany, choć wizualne znaki (np. z pieczęci, dawnych sztandarów lub detali architektonicznych) funkcjonowały nadal w świadomości lokalnej społeczności²⁶.

Zjawisko utraconych roszczeń heraldycznych ujawnia, że monarchistyczny system zatwierdzania herbów nie miał charakteru powszechnego – nie wszystkie miasta posiadały automatyczne prawo do herbu, szczególnie jeśli nie mogły wykazać się historycznym przywilejem lub długotrwałą ciągłością symboliki. Opinie urzędowe były często rygorystyczne i zgodne z duchem austriackiego pozytywizmu prawnego, według którego legitymacja heraldyczna musiała opierać się na twardych dowodach materialnych, a nie jedynie na tradycji lokalnej²⁷.

Dodatkową rolę odgrywała również bierność lub opieszałość administracyjna – w przypadku niedostarczenia wymaganych dokumentów uzupełniających, wniosek mógł pozostać bez rozstrzygnięcia, bez formalnej decyzji odmownej. Prowadziło to do sytuacji, w której miasto używało herbu *de facto*, lecz *de iure* nie posiadało zatwierdzonego symbolu. Skutkowało to niepewnością, zwłaszcza w przypadkach, gdy wymagano oficjalnego herbu do rejestrów państwowych, dokumentacji budowlanej czy aktów urzędowych²⁸.

Podsumowując, utracone i nieukończone wnioski ilustrują pewną instytucjonalną asymetrię między lokalną tożsamością a centralnym aparatem decyzyjnym. Równocześnie potwierdzają, że heraldyka miejska w XIX wieku nie była jedynie zjawiskiem estetycznym czy kulturowym, lecz regulowanym instrumentem prawnym, którego skuteczność i ważność wynikały bezpośrednio z aktu władzy suwerennej – a bez niego nawet najbardziej zakorzenione ambicje symboliczne pozostawały poza systemem prawa²⁹.

²³ Tamże, s. 47–48.

²⁴ J. Čarek – S. Valášek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 135.

²⁵ Tamże, s. 410.

²⁶ S. Mikule, *Komunální heraldika v českých zemích 1848-1918*, „Genealogické a heraldické informace”, 9/24 (2004), s. 44.

²⁷ Tamże.

²⁸ K. Schwarzenberg, *Heraldika*, Uherské Hradiště 1992, s. 31–32.

²⁹ S. Mikule, *Komunální heraldika v českých zemích 1848-1918*, „Genealogické a heraldické informace”, 9/24 (2004), s. 61.

Symboliczny i kulturowy wymiar heraldyki miejskiej

W XIX wieku godło miejskie pełniło funkcje dalece wykraczające poza administracyjno-prawne ramy instytucjonalne. W warunkach kształtującego się społeczeństwa mieszczańskiego stało się ono narzędziem samoidentyfikacji, nośnikiem pamięci historycznej oraz znakiem reprezentacyjnym, którego postrzeganie i znaczenie kształtowały współczesne prądy ideowe – przede wszystkim romantyzm, historyzm oraz ruchy odrodzenia narodowego.

Po wydarzeniach roku 1848, wraz z emancypacją obywatelską i rozwojem samorządu terytorialnego³⁰, wzrosła potrzeba wyrażania tożsamości miejskiej w formie wizualnej. Godło zaczęło symbolizować ciągłość z (często idealizowaną) przeszłością i pełnić rolę oficjalnego znaku miasta wobec świata zewnętrznego. Wiele gmin próbowało w tym okresie rekonstruować swoją heraldyczną tradycję – nawet tam, gdzie wcześniej nie była ona wyraźnie zakorzeniona³¹.

Naturalnym aspektem tego procesu był wysilek „udoskonalania” symboli, mający nie tylko charakter formalno-prawny, lecz także wyraźnie estetyczny. Do istniejących godeł dodawano nowe elementy: dwugłowe orły, korony, aureole, inicjały panujących czy insygnia lojalności wobec monarchii. Modyfikacje te odzwierciedlały podwójną orientację miast – lojalność wobec państwa centralnego i przywiązanie do lokalnej tożsamości. Godło stawało się znakiem tej równowagi – nierzadko napiętej – między centrum a peryferią.

W tym kontekście heraldyka miejska nie była jedynie odzwierciedleniem historii, lecz często narzędziem jej symbolicznej rekonstrukcji. Emblematy nabierały znaczeń mających kompensować niedostatki realnego dziedzictwa – zjawisko to określa się mianem „retrospektywnej godności”. Tworzenie heraldycznego wizerunku stawało się elementem narracji o mieście, konstruowanej z fragmentów tradycji, miejscowych legend i wizualnych aluzji.

Dobrym przykładem może być przypadek miasta Svitavy³², które w XIX wieku interpretowały swą dawną pieczęć jako alegorię zwycięstwa nad dzikim zwierzęciem – mimo braku jakichkolwiek źródłowych podstaw dla takiego odczytania. W innych miastach tworzono wtórne legendy dla „uzasadnienia” istniejącego herbu. Była to próba nadania głębszego sensu wcześniej istniejącym motywom – często intuicyjna, inspirowana duchem epoki.

Takie przekształcenia sprawiły, że godło miejskie stawało się nie tylko instytucją prawną, lecz również nośnikiem prestiżu i wspólnotowej pamięci. Obecne na budynkach, sztandarach czy przedmiotach ceremonialnych, godło pełniło funkcję symboliczną zbliżoną do heraldyki szlacheckiej, z którą niekiedy próbowało konkurować.

Trudno oddzielić ten rozwój od ogólnych tendencji epoki: fascynacji średniowieczem, rozkwitu kultury mieszczańskiej i postępującej modernizacji administracji.

³⁰ D. Kolumber, *Rok 1848 i jego znaczenie dla narodzin nowoczesnego państwa: przykład czeski*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 21/3 (2024), s. 89–107.

³¹ S. Mikule, *Komunální heraldika v českých zemích 1848–1918*, „Genealogické a heraldické informace”, 9/24 (2004), s. 45–46.

³² J. Čarek – S. Valášek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 369–370.

W XIX wieku herb przestał być statycznym reliktem przeszłości – stał się aktywnym narzędziem komunikacji wizualnej i elementem kształtującym lokalną tożsamość.

Funkcje godła gminy

Godło miasta łączy w sobie wielowarstwową strukturę znaczeniową: prawną, symboliczną, identyfikacyjną oraz pamięciową. W swej istocie stanowi ono syntezę historycznych doświadczeń, instytucjonalnego umocowania i kulturowych ambicji wspólnoty miejskiej. W XIX wieku, w epoce instytucjonalizacji heraldyki, zmienił się zarówno charakter, jak i cel tego znaku – z narzędzia praktycznego i prawnego stał się on środkiem reprezentacji oraz autoekspresji gminy w nowoczesnym sensie³³.

Z perspektywy historycznej podstawową funkcją herbu była identyfikacja – stanowił on wizualny znak wyróżniający daną gminę spośród innych, odwołujący się do jej tradycji, przywilejów lub pozycji ustrojowej. Choć funkcja ta przetrwała również w XIX wieku, wyraźnie na pierwszy plan wysunęła się funkcja reprezentacyjna: herb miał ukazywać miasto światu zewnętrznemu jako podmiot historycznie ciągły, godny i prawnie zakorzeniony. Umieszczany na budynkach publicznych, uroczystych sztandarach, dokumentach urzędowych i pieczęciach, przekazywał komunikat o trwaniu, autonomii i tradycji lokalnej.

Pod względem prawnym godło pierwotnie nie miało charakteru normatywnie wiążącego – funkcję tę pełniły pieczęcie, które zapewniały autentyczność dokumentów i posiadały formalny status prawny. Herb był wizerunkiem o funkcji deklaratywnej, niekoniecznie prawnie egzekwowalnej. Dopiero jego oficjalne uznanie przez administrację państwową – zwłaszcza po 1848 roku – nadawało mu moc prawną³⁴. Następowało to na mocy reskryptu, przywileju lub decyzji cesarskiej, pochodzącej z kancelarii dworskiej lub Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Od tego momentu herb stawał się nie tylko elementem kulturowym, ale i prawnie chronionym wyrazem tożsamości gminy.

Nie mniej istotna była funkcja memoratywna – herb mógł upamiętniać ważne wydarzenia, zasługi mieszkańców bądź wyjątkowy status danej miejscowości. Zwłaszcza w przypadkach, gdy cesarz uzupełniał herb nowymi elementami (np. orłem, koroną, literami inicjałów) jako wyraz uznania dla wojskowego lub obywatelskiego męstwa, stawał się on symbolem godności i dumy zbiorowej. W takim ujęciu godło nie było jedynie znakiem użytkowym, lecz także nośnikiem treści, które podlegały interpretacji politycznej i historycznej.

Herb pełnił ponadto istotną funkcję komunikacyjną. W społeczeństwie, w którym umiejętność czytania i pisanie nie była powszechna, heraldyczny znak działał jako forma wizualnego języka. Kolory, figury i symbole przekazywały znaczenia możliwe do odczytania przez kolejne pokolenia. Pod tym względem godło miało charakter ponadczasowego medium, wspierającego jedność i tożsamość – szczegóły

³³ S. Mikule, *Komunální heraldika v českých zemích 1848-1918*, „Genealogické a heraldické informace”, 9/24 (2004), s. 44–45.

³⁴ S. Mikule, *Komunální heraldika v českých zemích 1848-1918*, „Genealogické a heraldické informace”, 9/24 (2004), s. 61.

nie w środowiskach, którym brakowało wyraźnych symboli językowych, religijnych czy etnicznych.

Warto również zwrócić uwagę na silny związek między heraldyką a przestrzenią miejską. W XIX wieku powszechnym zwyczajem było umieszczanie herbów na fasadach ratuszy, bram miejskich, szkół i innych gmachów publicznych. Symbol ten wizualizował obecność władzy lokalnej i jej zakorzenienie w życiu codziennym mieszkańców. Stawał się elementem krajobrazu miejskiego i formą symbolicznej obecności instytucji.

Na szczególną uwagę zasługuje także funkcja suwerenności symbolicznej. W epoce, gdy miasta stopniowo traciły realne kompetencje na rzecz państwa centralnego, herb pozostawał jednym z nielicznych znaków pozwalających zachować poczucie historycznej ciągłości i miejskiej autonomii. Miało to szczególne znaczenie dla mniejszych miast, które poprzez godło rekompensowały brak politycznej siły faktycznej.

Z powyższego wynika, że funkcji herbu nie można w XIX wieku sprowadzić do zwykłej konwencji heraldycznej. Był on jednocześnie znakiem identyfikacji prawnej, nośnikiem pamięci, medium narracji kulturowej i środkiem reprezentacji – a tym samym odgrywał istotną rolę w kształtowaniu nowoczesnej przestrzeni miejskiej, wykraczając daleko poza swoje pierwotne, formalno-symboliczne przeznaczenie.

Typologia znaków miejskich na Morawach w XIX wieku

Heraldyka miejska Moraw drugiej połowy XIX wieku, mimo swej znacznej różnorodności formalnej i ikonograficznej, wykazuje obecność powtarzających się motywów, kompozycji i strategii symbolicznych, które umożliwiają wyodrębnienie określonych typów znaków. Ich analiza pozwala uchwycić nie tylko estetyczne schematy, ale także głębsze związki między godłem a tożsamością lokalnej wspólnoty – prawnohistoryczną, religijną, gospodarczą lub kulturową.

Proponowana typologia nie ogranicza się do prostego opisu ikonograficznego, lecz opiera się na korelacji między przedstawieniem wizualnym a kontekstem instytucjonalnym oraz semantycznym danego miasta. Uwzględnia także czynniki terytorialne i polityczne, które wpływały na wybór motywów i ich symboliczne przetworzenie.

Punktem wyjścia dla analizy jest korpus zachowanych materiałów heraldycznych: odcisków pieczęci, reskryptów zatwierdzających, projektów graficznych oraz przedstawień zachowanych w architekturze i pomnikach miejskich. Poszczególne typy zostaną zilustrowane konkretnymi przykładami zaczerpniętymi ze źródeł archiwalnych i opracowań specjalistycznych – w szczególności inwentarzy pieczęci miejskich oraz edycji przywilejów heraldycznych.

Godło wywodzące się z herbu pana miasta

Najstarszym i historycznie pierwotnym typem herbu miejskiego jest znak wywodzący się bezpośrednio lub pośrednio z herbu osoby lub rodu sprawującego władzę nad daną miejscowością³⁵. W przypadku miast, które nie powstały jako kró-

³⁵ S. Mikule, *Komunální heraldika v českých zemích 1848-1918*, „Genealogické a heraldické informace”,

lewskie, lecz funkcjonowały jako dobra lenników świeckich lub instytucji kościelnych, powszechną praktyką było przyjmowanie znaków heraldycznych panujących – w całości, w uproszczonej formie lub w wariantie adaptowanym – jako symbolu miasta. Taka zależność emblematyczna odzwierciedlała nie tylko status prawny miasta, lecz także jego przynależność tożsamościową do ośrodka władzy terytorialnej.

Na Morawach praktykę tę ilustruje herb Boskovic – czerwona tarcza ze srebrnym krzyżem heraldycznym, będąca wariacją herbu rodu Boskoviców³⁶. Podobnie Velké Meziříčí czy Rosice przyjęły znaki wizualnie powiązane z rodami właścicielskimi, nie jako wyraz niezależnej symboliki miejskiej, lecz jako świadectwo prawnego i społecznego podporządkowania³⁷. Niekiedy znaki te podlegały modyfikacjom w celu ich rozróżnienia i heraldycznego usamodzielnienia, jednak podstawowa oś znaczeniowa – powiązanie z ośrodkiem dominialnym – pozostawała czytelna.

W obrębie tego typu wyróżnić można również znaki odwołujące się do rodu nie literalnie, lecz poprzez aluzję ikonograficzną – kolorystykę, układ figury, motyw. Przykładem może być Třešť³⁸, której herb, choć nie stanowi bezpośredniego odwzorowania herbu rodowego, zachowuje pewne elementy wskazujące na historyczny związek z dawnymi właścicielami. Godło takie staje się nie tylko środkiem identyfikacji, lecz także nośnikiem pamięci o strukturze feudalnej i dawnym układzie społecznym.

Wraz z upadkiem feudalizmu i przemianami ustrojowymi tego typu herby zaczęły tracić na znaczeniu jako nośniki realnych stosunków prawnych. Niemniej jednak przetrwały one w krajobrazie symbolicznym miast jako świadectwa historycznej ciągłości, często estetyzowane na nowo, ale rzadko całkowicie reinterpretowane. W XIX wieku godła te stawały się raczej znakiem trwałości niż znakiem aktualnego statusu, zachowując swą funkcję symboliczną pomimo utraty pierwotnego kontekstu prawnego.

Znaki z symboliką fortyfikacji miejskich

Drugim typem godła miejskiego charakterystycznym dla miast morawskich są znaki heraldyczne przedstawiające elementy architektury obronnej – przede wszystkim mury miejskie, wieże, bramy oraz blanki. Motyw ten, znany w całej tradycji heraldyki europejskiej, nie był wyłącznie dekoracją artystyczną, lecz nośnikiem głęboko zakorzenionej symboliki samorządności, obronności i prawnej integralności miasta. Obraz otoczonego murem grodu stanowił skrótowy symbol znaczeniowy, wskazując, że dana jednostka terytorialna cieszyła się statusem miejskim z przypisanymi mu przywilejami prawnymi, gospodarczymi i jurysdykcyjnymi.

Mur miejski, jako motyw heraldyczny, działał więc jako metonimia prawa miejskiego – odsyłał do przestrzeni, w której obowiązują określone reguły, własna organizacja władzy oraz kulturowa samowystarczalność. Już w średniowieczu znak z bramą lub wieżą uznawany był za naturalny wyróżnik miast z prawem samorządu. W XIX

9/24 (2004), s. 45–46.

³⁶ J. Čarek – S. Valášek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 86

³⁷ Tamże, s. 335, 404.

³⁸ Tamże, s. 387.

wieku, w kontekście ponownego formułowania tożsamości miejskiej, motyw ten uległ reinterpretacji: fortyfikacja nie była już wyrazem fizycznej obrony, lecz symbolicznym świadectwem dziedzictwa i historycznej ciągłości samorządności.

Wśród przykładów godła tego typu wymienić można herb Brna – jego najstarsza znana pieczęć z pierwszej połowy XIII wieku przedstawia dwie wieże flankujące zamkniętą bramę, co w późniejszych wiekach przekształcono w bardziej stylizowaną kompozycję heraldyczną³⁹. Choć herb w XIX wieku uproszczono do tarczy z pasami, pierwotny motyw architektoniczny przetrwał w miejskich pieczęciach oraz na artefaktach ceremonialnych. Również Bučovice prezentują klasyczny układ trójwieżowego muru z otwartą bramą – typ „miasta warownego”, rozpowszechniony w heraldyce środkowoeuropejskiej⁴⁰. Vyškov natomiast łączył ten motyw z dodatkowymi figurami heraldycznymi⁴¹, co odzwierciedlało jego szczególną rolę administracyjną i wojskową w regionie.

Warto podkreślić specyficzny konserwatyzm artystyczny tego typu znaków: schematy murów i wież wykazywały znacznie większą stabilność stylistyczną niż znaki figuralne. Ich czytelność przekraczała bariery językowe i społeczne, a jednocześnie zapewniała zakorzenienie w powszechnie rozpoznawalnym idiomie heraldycznym. W XIX wieku zmiany w tego typu godłach miały charakter raczej techniczny (np. w zakresie rysunku, kolorystyki, proporcji), niż symboliczny⁴².

W odróżnieniu od niektórych miast aspirujących do wzbogacenia lub aktualizacji swego herbu, gminy posługujące się motywem fortyfikacyjnym dążyły raczej do jego potwierdzenia i stabilizacji w nowoczesnym systemie heraldycznym. W warunkach centralizacji i administracyjnej standaryzacji stabilność ikonograficzna była postrzegana jako dowód wiarygodności i historycznej legitymizacji, akceptowalnej zarówno dla władzy zwierzchniej, jak i lokalnej społeczności.

W rezultacie znaki przedstawiające mury miejskie pełniły w XIX wieku nie tylko funkcję przypomnienia o dawnych fortyfikacjach – często już nieistniejących – lecz także wyrażały roszczenie do historycznej ciągłości samorządności. Stanowiły one widzialny zapis tożsamości przestrzennej i ustrojowej, której główną osią była idea miasta jako autonomicznego organizmu, chronionego – choć już nie fizycznie – przez symboliczny mur prawa i tradycji.

Znaki z symboliką topograficzną

Osobną i wyraźnie wyodrębnioną grupę znaków miejskich na Morawach w XIX wieku stanowią te, których centralnym motywem jest charakterystyczny punkt orientacyjny – zarówno naturalny, jak i stworzony przez człowieka. Tego rodzaju ikonografia nie wywodzi się z relacji heraldyczno-feudalnych ani z historycznych przywilejów, lecz zakorzeniona jest bezpośrednio w topografii, urbanistyce lub architek-

³⁹ Tamże, s. 89–90.

⁴⁰ Tamże, s. 100.

⁴¹ Tamże, s. 420.

⁴² S. Mikule, *Komunální heraldika v českých zemích 1848-1918*, „Genealogické a heraldické informace”, 9/24 (2004), s. 46.

turze danego miejsca. Godło funkcjonuje tu jako wizualna synekdocha – obraz miasta jest utożsamiony z jego najbardziej rozpoznawalnym elementem przestrzennym.

Takie znaki były szczególnie popularne w przypadku miast, które nie dysponowały wyraźnie zdefiniowaną tradycją heraldyczną lub które w XIX wieku aktywnie poszukiwały nowych symboli, podkreślających lokalną wyjątkowość i krajobrazową atrakcyjność. Herb stawał się wówczas środkiem symbolicznego „przekładu” rzeczywistości przestrzennej na język heraldyki – nie dokumentował przeszłości ustrojowej, ale stanowił wyraz wizualnej tożsamości miejsca.

Klasycznym przykładem tego typu znaku jest herb Mikulova⁴³, przedstawiający zespół zamkowy na wapiennym wzgórzu. Choć kompozycja została stylizowana zgodnie z regułami heraldycznymi, zachowuje ona czytelną sylwetkę zamku dominującego nad miastem – jednego z najbardziej rozpoznawalnych elementów południowomorawskiego krajobrazu. W polu obok bramy umieszczono herb rodu Dietrichsteinów, który zajął miejsce wcześniejszego herbu Liechtensteinów – wcześniejszych właścicieli miasta.

Podobny charakter nosi herb Hulína⁴⁴, w którym centralnym motywem jest dominanta architektoniczna – kościół parafialny. W odróżnieniu od przypadków, gdzie architektura sakralna funkcjonuje jako aluzja do patrona miasta, tutaj mamy do czynienia z czysto topograficznym przedstawieniem – kościół stanowi punkt odniesienia, a nie symbol duchowego zwierzchnictwa. Jego obecność w herbie pełni funkcję informacyjną i identyfikacyjną.

Znaki tego typu zdradzają często większą skłonność do realizmu ikonograficznego – wzmacnianego w XIX wieku przez wpływy historyzmu i rosnącą wrażliwość krajobrazową. Jednocześnie ich forma musi pozostać w granicach stylizacji heraldycznej, co wymusza pewien stopień uproszczenia i formalizacji. W efekcie powstają znaki o charakterze hybrydowym – sytuujące się na pograniczu heraldyki i miejskiej emblematyki, nierzadko trudne do jednoznacznego przyporządkowania w klasycznym systemie heraldycznym, ale posiadające silny potencjał identyfikacyjny.

Ważne jest, że tego rodzaju godła mogły mieć zarówno genezę historyczną (gdy motyw pojawiał się już w dawnych pieczęciach), jak i powstać jako zupełnie nowe konstrukcje w XIX wieku – będące świadomym wyrazem „genius loci” oraz lokalnej dumy. W przeciwieństwie do znaków wywodzących się z prawa lub władzy, nie czerpały autorytetu z przeszłości, lecz z aktualnej widoczności i przestrzennego doświadczenia miasta.

Podsumowując, znaki przedstawiające punkty orientacyjne stanowią oryginalną i wizualnie efektowną, lecz heraldycznie mniej klasyczną kategorię. Szczególnie wyraźnie rozwinęły się w XIX wieku jako odpowiedź na potrzebę wyrażenia unikalności lokalnego krajobrazu – zwłaszcza tam, gdzie nie istniała silnie zakorzeniona tradycja symboliki heraldycznej.

⁴³ J. Čarek – S. Valášek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 245.

⁴⁴ Tamże, s. 161.

Znaki z motywem patrona miasta lub jego atrybutu

Jednym z najstarszych i najtrwalej obecnych typów w heraldyce miejskiej są znaki odwołujące się do niebiańskiego patrona danej wspólnoty. W symbolicznej wyobraźni średniowiecza i wczesnej nowożytności patron był rozumiany nie tylko jako duchowy opiekun, lecz także jako ponadludzki założyciel i prawny gwarant istnienia miasta. Choć w XIX wieku doszło do znacznej sekularyzacji sfery publicznej, to jednak tradycja ta przetrwała, zwłaszcza tam, gdzie kult świętego był głęboko zakorzeniony w historycznej świadomości i utrwalony w rytuałach miejskich, procesjach czy architekturze.

W znakach miejskich postać patrona może być ukazana na dwa sposoby: bezpośrednio – jako pełna figura lub popiersie świętego, bądź pośrednio – za pomocą jego atrybutu, czyli przedmiotu związanego z ikonografią danego świętego. Atrybut taki może być jednoznaczny (np. klucze św. Piotra, miecz św. Pawła), albo nabierać znaczenia dopiero w lokalnym kontekście danego kultu.

Przykładem klasycznej narracyjnej reprezentacji jest herb miasta Napajedla⁴⁵, w którym św. Jerzy ukazany jest w pełnej jeździeckiej postaci przebijającej smoka włócznią. Scena ta, popularna w heraldyce środkowoeuropejskiej, wyraża zwycięstwo dobra nad złem i odwołuje się do średniowiecznego ideału świętego-rycerza. W XIX wieku stylizacja tej figury nawiązywała do klasycznych wzorców rycerskości i heraldycznej symetrii.

Podobnie w mieście Frenštát pod Radhoštěm widzimy św. Marcina z Tours dzielącego się płaszczem z żebrakiem – scena uproszczona heraldycznie, lecz zachowująca czytelny przekaz etyczny: miłosierdzie i solidarność wspólnoty⁴⁶. W herbie miasta Hranice natomiast znajduje się postać św. Szczepana⁴⁷, pierwszego męczennika, z tradycyjnym atrybutem kamienia lub palmy, co świadczy o historycznym zakorzenieniu jego kultu w lokalnym środowisku religijnym.

W innych przypadkach obecność patrona wyrażana jest wyłącznie poprzez symbol. Dobrym przykładem jest tzw. „Okno Boga” występujące w późniejszym odcisku pieczęci miasta Hulín – symbol pierwotnie teologiczny, odnoszący się do Trójcy Świętej lub ogólnie do boskiej obecności⁴⁸. Choć jego znaczenie mogło ulec sekularyzacji, zachowanie tego znaku świadczy o ciągłości religijnej tradycji heraldycznej.

Postacie świętych i ich atrybuty należą do najbardziej wymagających motywów heraldycznych, zarówno pod względem ikonograficznym, jak i artystycznym. W drugiej połowie XIX wieku często upraszczano ich przedstawienia lub ograniczano się do jednego znaku rozpoznawczego, co lepiej odpowiadało estetyce urzędowej oraz praktyce kancelaryjnej. Niemniej ich obecność w znakach miast potwierdza, że funkcja patrona – jako gwaranta opieki, tożsamości i ciągłości prawnej – nie została zapomniana.

⁴⁵ Tamże, s. 261.

⁴⁶ Tamże, s. 131.

⁴⁷ Tamże, s. 158.

⁴⁸ F. A. Slavík, *Staré znaky a pečeti městské a vesnické na Moravě (pokračování)*, „Časopis Moravského musea zemského” 5/2 (1905), s. 137.

W ujęciu symbolicznym tego rodzaju herby ukazują pionowy związek miasta z transcendencją: są nie tylko oznaczeniem wspólnoty terytorialnej, lecz także wizualnym świadectwem jej duchowej orientacji i historycznego dziedzictwa. Nawet w epoce oświecenia i w czasach pozytywistycznego racjonalizmu te motywy przetrwały, wskazując na głęboko zakorzenioną inercję kulturową i siłę religijnej symboliki w formowaniu lokalnej tożsamości.

Znaki typu „mówiącego” – wywodzące się od nazwy miasta

Jedną z najciekawszych grup znaków miejskich, zwłaszcza z perspektywy relacji między obrazem a językiem, stanowią tzw. znaki mówiące (*canting arms*⁴⁹, niem. *redende Wappen*⁵⁰). Ich zasada opiera się na tym, że figura heraldyczna odnosi się bezpośrednio do nazwy miasta – dosłownie lub za pośrednictwem skojarzeń fonetycznych, semantycznych albo wizualnych. Tradycja ta, głęboko zakorzeniona w europejskiej heraldyce, szczególnie niemieckiego kręgu kulturowego, osiągnęła szczyt popularności w XIV–XV wieku jako środek łatwej identyfikacji i wizualnego zapamiętania symbolu.

Na Morawach znaki tego typu pojawiały się najczęściej w mniejszych miejscowościach, których nazwy oferowały przejrzystą podstawę znaczeniową lub pozwalały na oczywiste przekształcenia wizualne. „Mówiący” herb pełnił zatem nie tylko funkcję estetyczną, ale również dydaktyczną – stanowił ilustracyjne przełożenie toponimu na język obrazu, wzmacniając identyfikację wspólnoty z miastem i ułatwiając zapamiętywanie symboliki w społecznościach, gdzie umiejętność czytania nie była jeszcze powszechna.

Przykładem jest miasto Valašské Klobouky, którego herb przedstawia stylizowany kapelusz (*klobouk*)⁵¹, bezpośrednio obrazując nazwę miejscowości. Podobnie Kyjov używa w herbie maczugi (*kyj*)⁵², prostej broni, która nie tylko fonetycznie nawiązuje do nazwy, ale również niesie symboliczne skojarzenia z siłą, obroną i oporem – wartościami, które miasta chętnie sobie przypisywały. Herb miejscowości Husovice (dziś części Brna) przedstawia gęś (*husa*)⁵³, parafrazując pierwszą sylabę nazwy i odwołując się do popularnego motywu zwierzęcego o rozbudowanej tradycji ikonograficznej.

Warto podkreślić, że znaki te nie są źródłem nazwy – przeciwnie, powstały wtórnie na jej podstawie. W niektórych przypadkach element „mówiący” pojawił się dopiero w późniejszym etapie rozwoju tradycji heraldycznej, niekiedy jako reinterpretacja starszej pieczęci, która pierwotnie nie zawierała fonetycznego ani semantycznego odniesienia do nazwy. Zjawisko to określa się w literaturze jako „odwrotna etymologizacja” obrazu heraldycznego.

⁴⁹ D. Norris, *Indecipherable Manuscripts, Old Families, and Bloody Murder: Three Speculations on Origins in Lovecraft Stories*, „Lovecraft Annual”, 17 (2023), s. 200.

⁵⁰ H. W. Winger, *The Cover Design*, „The Library Quarterly” 38/2 (1968), s. 184.

⁵¹ J. Čarek – S. Valášek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 398–399.

⁵² Tamże, s. 218.

⁵³ Tamże, s. 93–94.

Cechą charakterystyczną znaków mówiących jest ich przejrzystość kompozycyjna i prostota, co zapewniło im długowieczność. W XIX wieku były one zazwyczaj zachowywane bez większych zmian lub adaptowane do obowiązującego języka heraldycznego – poprzez określenie barw, kreskowanie tła czy proporcji figur. Ich znaczenie uchodziło za oczywiste, dlatego nie zachodziła potrzeba dalszego rozwoju symbolicznego – był to rodzaj herbu, który „sam siebie tłumaczył”.

Z kulturowego punktu widzenia znaki tego typu są wyrazem językowej kreatywności społeczności lokalnej, pokazując, jak nazwa i obraz tworzą zamknięty krąg znaczeniowy, w którym język, pamięć i tożsamość wzajemnie się wspierają. W przestrzeni publicznej pełniły funkcję nie tylko identyfikacyjną, ale także wychowawczą – pozwalały mieszkańcom utożsamiać się z miastem i jednocześnie odczytywać sens znaku w sposób bezpośredni i intuicyjny.

Znak „mówiący” można zatem traktować jako wyraz samoświadomej komunikacji miasta – wspólnoty, która zna swoją nazwę, jej brzmienie i potencjał wizualny. Nawet w epoce zracjonalizowanej administracji i wzrastającej centralizacji heraldyki państwowej ta grupa herbów zachowała swoją autonomię – dzięki swej dosłowności, klarowności formy i odporności na zmiany ideologiczne.

Znaki odnoszące się do aktywności gospodarczej ludności

Kolejną znaczącą grupę morawskich znaków miejskich stanowią te, których centralne figury lub kompozycje nawiązują do dominującej działalności gospodarczej danej gminy. Tego rodzaju symbolika heraldyczna zyskała szczególną popularność w XVIII i XIX wieku, gdy miasta i wsie – w kontekście rozwijającej się samoświadomości mieszczańskiej oraz postępującego zróżnicowania przemysłowego regionów – zaczęły świadomie odzwierciedlać w swoich emblematach to, co uznawały za główne źródło swojej egzystencji i tożsamości: rolnictwo, winiarstwo, rybołówstwo, górnictwo czy pasterstwo.

W tym przypadku godło nie pełni funkcji retrospektywnego obrazu pamięci historycznej, lecz staje się ikonograficzną syntezą rytmu pracy i orientacji gospodarczej miasta. Reprezentuje związek wspólnoty z krajobrazem, ziemią oraz lokalnym zapleczem produkcyjnym, zbliżając się tym samym do koncepcji „heraldyki produktywnej” – symboliki opartej nie na przywileju, lecz na pracy.

Charakterystycznym przykładem tego typu jest herb miasta Budišov nad Budišovkou⁵⁴, w którym przedstawiono młotek górniczy i skorupę żółwia – tradycyjne atrybuty górnictwa, ułożone w formie stylizowanego krzyża. Podobny repertuar ikonograficzny znajdziemy także w innych miejscowościach górniczych, jak Horní Město⁵⁵. Ich przekaz heraldyczny był tak jednoznaczny, że w XIX wieku stały się one fundamentem nowych znaków herbowych, nawet tam, gdzie wcześniej brakowało starszej tradycji pieczętniej.

⁵⁴ Tamże, s. 100.

⁵⁵ Tamże, s. 146–147.

Winiarski charakter znaków miejskich reprezentują miasta takie jak Hustopeče⁵⁶, w którego herbie pojawia się stylizowany kiść winogron z liściem, często ujęty w barokowych formach. Podobnie Židlochovice nawiązują do tej samej symboliki – z dodatkiem noża winiarskiego, pergoli lub liścia winorośli. Znaki te nie miały jedynie wartości estetycznej, lecz stanowiły wyraz świadomej gospodarczej orientacji miasta, którego tożsamość opierała się na kulturze uprawy winorośli.

Rolnictwo i rybołówstwo jako podstawowe formy działalności gospodarczej ukazano na przykładzie Litovla⁵⁷, gdzie głównym motywem herbowym jest ryba – symbol nie tylko żywiołu wodnego, ale i tradycyjnego rybołówstwa rzecznoego na Morawach. Choć motyw ten ma starsze pochodzenie pieczętnie, w XIX wieku uległ on modernizacji zgodnie z zasadami heraldycznymi (zmieniono orientację ryby, jej kolorystykę i umiejscowienie w tarczy).

Szczególnym przykładem jest herb Vsetína⁵⁸, w którym przedstawiono owcę – figurę odwołującą się do pasterstwa w warunkach górskich. Motyw ten, w epoce romantyzmu, zyskał również wtórne znaczenie – stał się symbolem pasterskiej niewinności i arkadyjskiej idylli, przekraczając tym samym granice czysto ekonomicznego przekazu.

Wszystkie te znaki łączy wspólna tendencja do powiązania obrazu heraldycznego z codzienną aktywnością mieszkańców, a nie z prawno-historycznym statusem gminy. Tego typu symbolika gospodarcza była traktowana jako pełnoprawny wyraz lokalnej tożsamości – utożsamianej nie z Kościołem ani szlachtą, lecz z własną pracą. W okresie odrodzenia narodowego i mieszczańskiej emancypacji znaki te zyskały także wymiar ideologiczny – ukazywały społeczność jako wspólnotę pracy, nie przywileju.

Trzeba jednak zaznaczyć, że mimo swojej funkcjonalnej przejrzystości, znaki te bywały problematyczne z punktu widzenia klasycznej heraldyki – zwłaszcza w odniesieniu do stylizacji narzędzi i motywów przyrodniczych. Dlatego przy ich zatwierdzaniu Ministerstwo Spraw Wewnętrznych często wymagało formalnej korekty, aby zachować zgodność z obowiązującym językiem heraldycznym. W rezultacie powstał kompromis między realizmem a zasadą heraldyczną, który decydował o kształcie tego typu godeł aż do końca epoki habsburskiej⁵⁹.

Znaki z postaciami o historii legendarnej lub historycznej

Szczególną kategorię znaków miejskich stanowią te, które w warstwie ikonograficznej odwołują się do konkretnych wydarzeń, legend lub doświadczeń uznanych przez wspólnotę za fundamentalne dla jej tożsamości. Są to znaki narracyjne – opowiadające obrazem historię, czyn, epizod lub mit, który miał (lub miałby) miejsce w przestrzeni miejskiej i który w tradycji lokalnej funkcjonuje jako istotny element pamięci zbiorowej.

⁵⁶ Tamże, s. 163.

⁵⁷ Tamże, s. 230.

⁵⁸ Tamże, s. 417–418.

⁵⁹ S. Mikule, *Komunální heraldika v českých zemích 1848-1918*, „Genealogické a heraldické informace”, 9/24 (2004), s. 46.

Granica między historią a legendą w tego typu symbolice często się zaciera. W wielu przypadkach niemożliwe jest jednoznaczne stwierdzenie, czy przedstawienie heraldyczne odnosi się do faktu historycznego, czy raczej do konstruktu kulturowego, który uzyskał status autentycznego dziedzictwa przez sam fakt długotrwałego zakorzenienia w lokalnej narracji.

Przykładem emblematu o takiej funkcji jest herb Svitav⁶⁰, przedstawiający mur z wieżami oraz wizerunkiem zwierzęcia. Do dziś trwają dyskusje, czy jest to tur. Symbol ten wiązany jest z okresem oblężenia husyckiego i nawiązuje do lokalnej tradycji, według której mieszkańcy miasta wyrzucili przed mury ostatnie zwierzę, chcąc w ten sposób przekonać husytów o wystarczających zapasach żywności. Husyci mieli następnie odstąpić od oblężenia, a miasto nie zostało zdobyte.

Zbliżoną funkcję pełni herb Starego Miasta pod Śnieżnikiem⁶¹, w którym przedstawiono postać górnika oraz niedźwiedzia. Kompozycja ta nawiązuje do lokalną legendę o powstaniu osady – opowieść o odkryciu złóż i pierwszych osadnikach, którzy musieli zmierzyć się z dziką przyrodą. Przedstawienie to nie odnosi się do konkretnego wydarzenia historycznego, lecz pełni funkcję narracyjnego mitu założycielskiego, stanowiącego element zbiorowej tożsamości i kulturowej autorefleksji.

Znaki legendarne nie odwołują się zatem ani do prawa, ani do gospodarki, ani do geografii, ale do pamięci kulturowej. W XIX wieku, w epoce rosnącego świadomego zainteresowania historią lokalną, takie przedstawienia zyskały rangę edukacyjnych i tożsamościowych nośników. Miejska heraldyka stawiała się w ten sposób odpowiednikiem kroniki – miała opowiadać, upamiętniać i modelować zbiorową wyobraźnię.

Często motywy te stanowiły główną treść herbu, niekiedy pojawiały się jako uzupełnienie zasadniczej kompozycji. W każdym przypadku ich obecność świadczyła o aspiracjach kulturowych danej gminy – pragnieniu, by herb nie był tylko znakiem identyfikacyjnym, ale również symbolicznym świadectwem „misji dziejowej”, jaką miasto przypisywało sobie w ramach lokalnej lub regionalnej narracji.

Znaki z morawskim orłem jako symbolem ziemi

Specyficzną, a zarazem niezwykle istotną grupę morawskich godeł miejskich stanowią znaki zawierające w swojej kompozycji orla morawskiego – szachowanego w barwy czerwone i srebrne, na tle złotym. Motyw ten, tradycyjnie zarezerwowany dla reprezentacji kraju jako jednostki administracyjno-politycznej, zaczął pojawiać się także w herbach miejskich – bądź jako figura główna, bądź jako element towarzyszący, wyrażający przynależność terytorialną. Należy zaznaczyć, że posługiwanie się symbolem ziemskim wymagało uprzedniego zatwierdzenia administracyjnego – analogicznie jak w przypadku herbów rodowych – co oznacza, że jednostka samorządowa nie była uprawniona do samowolnego używania takich znaków bez odpowiedniej zgody właściwego organu⁶².

⁶⁰ J. Čárek – S. Valášek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 369–370.

⁶¹ Tamże, s. 356.

⁶² S. Mikule, *Komunální heraldika v českých zemích 1848–1918*, „Genealogické a heraldické informace”, 9/24 (2004), s. 45–46.

W XIX wieku, w kontekście rozwoju regionalnych tożsamości i rosnącego znaczenia formalnej heraldyki, morawski orzeł w herbie był nie tylko znakiem lojalności wobec ziemi morawskiej, lecz także wyrazem patriotyzmu kulturowego – manifestacją zakorzenienia we wspólnocie historycznej wykraczającej poza granice konkretnej gminy.

W odróżnieniu od czeskiego lwa, szeroko stosowanego w herbach miast królewskich, morawski orzeł był używany ostrożniej i wymagał zgody zwierzchniej – władcy, dworu cesarskiego lub odpowiedniego urzędu. Nie mógł być umieszczany dowolnie – jego obecność musiała wynikać z autoryzowanej tradycji lub zostać zatwierdzona osobnym przywilejem herbowym. Stąd każde jego użycie niosło ze sobą dodatkowy ładunek prestiżu i symbolicznego znaczenia.

Przykładem emblematu zawierającego motyw orla morawskiego jest herb miasta Třešť⁶³. W drugiej połowie XIX wieku miasto posługiwało się morawskim znakiem ziemskim, który pojawiał się na pieczęciach miejskich jako element wskazujący na przynależność terytorialną. W 1902 roku Třešť otrzymała nowy herb, którego kompozycja została oparta na dawnym znaku miejscowej szlachty, używanym już w XVI wieku.

Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku Králova Pole (dziś części Brna)⁶⁴, gdzie orzeł pojawia się jako etykieta lub dodatek, a nie jako figura centralna. W herbie Napajedel⁶⁵, choć dominującym motywem pozostaje św. Jerzy, w niektórych wariantach tarczy dodawano również orla morawskiego – prawdopodobnie w ramach XIX-wiecznej rewizji heraldycznej mającej na celu wzbogacenie znaczeniowe znaku.

Z punktu widzenia formalnej heraldyki morawski orzeł mógł być włączany do herbu miasta na kilka sposobów: jako figura główna (dominująca w tarczy), jako tarcza sercowa (mniejsza tarcza na środku), jako klejnot nad hełmem, lub jako trzymacz w rozbudowanych kompozycjach heraldycznych.

We wszystkich tych przypadkach orzeł symbolizował nie tylko przynależność terytorialną, lecz także pewną hierarchię – gmina przedstawiała się jako część większego, uporządkowanego systemu wspólnoty prowincji.

W realiach XIX wieku, gdy narastało poczucie regionalnej specyfiki i kulturowej wyjątkowości Moraw w ramach wielonarodowej monarchii habsburskiej, obecność orla morawskiego zyskiwała wymiar ideowy. Był to znak nie tylko administracyjny, lecz także emocjonalny – symbol identyfikacji z krajem, który choć nie miał samodzielności politycznej, był postrzegany jako dziedzictwo historyczne i przestrzeń kulturowa o własnym charakterze.

Znaki o niejasnym lub tajemniczym znaczeniu

Szczególną i zarazem jedną z najbardziej problematycznych grup heraldyki miejskiej stanowią znaki, których ikonografia nie daje się jednoznacznie zinterpretować – czy to z powodu braku źródeł historycznych, braku analogii heraldycznych,

⁶³ J. Čarek – S. Valášek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s.

⁶⁴ J. Čarek – S. Valášek, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 209.

⁶⁵ Tamże, s. 261.

czy też w wyniku zatarcia pierwotnego sensu przez późniejsze stylizacje. Mamy tu do czynienia z kompozycjami niepełnymi, zagadkowymi, których odczytanie oscyluje między próbą rekonstrukcji a spekulatywną interpretacją. W wielu przypadkach niemożliwe jest dziś ustalenie, co właściwie zamierzał pierwotny twórca herbu.

Typowym przykładem takiego znaku jest herb miasta Brna w jego nowożytniej postaci – czerwono-srebrna tarcza w poziome pasy⁶⁶. Choć wizualnie charakterystyczna i często kojarzona z heraldyką środkowoeuropejską, jej symboliczne znaczenie pozostaje niejasne. Tradycyjnie bywała interpretowana jako figura „mówiąca” albo jako stylizowany wariant barw morawskiego orła, jednak brak jest wiarygodnych świadectw historycznych, które by taką interpretację potwierdzały.

Podobnie niektóre inne miasta posługują się znakami, które zawierają figury bez oczywistego odniesienia do patrona, wydarzenia historycznego, lokalnej topografii czy wcześniejszej pieczęci. Może to wynikać z błędnej rekonstrukcji niewyraźnego odcisku, z braku źródłowego opisu, lub być wynikiem późniejszej autorskiej kreacji – dokonanej przez heraldyka bądź artystę w trakcie modernizacji herbu, lecz bez odpowiedniej dokumentacji. Znaki te stają się wówczas trwałym faktem heraldycznym, lecz pozostają otwarte na domysły i hipotezy.

Zjawisko to uwidacznia, że heraldyka miejska nie zawsze stanowi system w pełni przejrzystych i zakotwiczonych znaczeń. W niektórych przypadkach przypomina fragment kulturowej pamięci, której pierwotna warstwa została zapomniana lub wyparta. Znak nie spełnia tu już funkcji językowej – nie przekazuje jasnego komunikatu, lecz staje się wizualnym reliktem trwania, pozbawionym dziś rozpoznawalnego kodu.

Mimo to znaki te odgrywają ważną rolę w miejskiej przestrzeni symbolicznej. Ich tajemniczość prowokuje interpretacje, narracje i lokalne legendy, które wzmacniają emocjonalny związek mieszkańców z herbem jako dziedzictwem wizualnym. Niejasność nie stanowi tu słabości – przeciwnie, tworzy przestrzeń dla refleksji nad przeszłością, tożsamością i znaczeniem, czyniąc heraldykę miejską żywą częścią kultury pamięci.

Wyjątkowe i nietypowe elementy w znakach miejskich

Heraldyka miejska na Morawach XIX wieku cechuje się znaczną stylistyczną stabilnością i silnym powiązaniem z tradycyjnymi motywami – postaciami władców, elementami architektury obronnej, symbolami patronów, odniesieniami topograficznymi czy przedstawieniami działalności gospodarczej. W obrębie tego uporządkowanego systemu można jednak wskazać znaki, które odbiegają od typowych konwencji heraldycznych – czy to ze względu na swoją formę, pochodzenie, czy też brak jednoznacznej interpretacji ikonograficznej. Znaki te tworzą osobną, mniej liczną kategorię heraldyki miejskiej, ujawniającą napięcia między lokalną inicjatywą a normatywnymi oczekiwaniami centralnych władz.

Przykładem znaku pozbawionego jednoznacznej interpretacji historycznej jest herb Brna. Równie niejednoznaczny charakter posiada znak miasta Svitavy, przedsta-

⁶⁶ Tamże, s. 90–91.

wiający uzbrojonego mężczyznę stawiającego czoła drapieżnemu zwierzęciu – najczęściej identyfikowanemu jako niedźwiedź lub wilk. Odmiennym przypadkiem jest herb Fryštaka, w którym pojawia się tzw. Oko Opatrzności – trójkąt z promieniami i hebrajskim imieniem Boga w środku. Motyw ten był szeroko rozpowszechniony w ikonografii barokowej i sakralnej, lecz rzadko spotykany w heraldyce miejskiej. Choć był on używany we Fryštaku już na pieczęciach, w XIX wieku – w trakcie ogólnokrajowej rewizji godeł – herb ten nie został oficjalnie zatwierdzony⁶⁷. Powodem był najprawdopodobniej jego liturgiczny charakter, postrzegany jako nieodpowiedni dla świeckiego symbolu gminy. Znak ten pozostał więc w lokalnym użyciu, lecz jego pierwotne znaczenie uległo zatarciu, a jego status prawny pozostał niejasny. Interesującym przykładem godła o niejednoznacznej genezie jest również herb Bystřice pod Hostýnem⁶⁸.

Przykłady te dowodzą, że heraldyka miejska nie zawsze tworzy spójny i w pełni czytelny system znaków. Czasami przypomina ona fragment kulturowej pamięci, w której niektóre znaczenia zostały utracone, wyparte bądź celowo przekształcone. Znaki pozbawione jasnej interpretacji stają się zatem nie tyle językiem komunikatu, co emblematem trwania – artefaktem wizualnym, który zachował swoją formę, lecz utracił kod kulturowy. Jednocześnie to właśnie ich tajemniczość czyni je ważnym elementem lokalnej przestrzeni symbolicznej – jako przedmioty interpretacji, źródła legend i spekulacji, wzmacniają one związek wspólnoty z jej wizualnym dziedzictwem, niezależnie od tego, jak niejasna może być jego treść.

Wnioski

Godło miasta w XIX-wiecznej Europie Środkowej nie może być rozumiane wyłącznie jako produkt estetyczny ani jako pozostałość średniowiecznej praktyki prawnej. Przykład miast morawskich pokazuje, że heraldyka miejska w tym okresie stanowiła złożone zjawisko o charakterze zarówno kulturowym, jak i administracyjno-prawnym, którego znaczenie ujawnia się na przecięciu porządku urzędowego, świadomości historycznej i symbolicznej reprezentacji. Proces zatwierdzania, rekonstrukcji bądź tworzenia od nowa miejskich godeł nie był mechanicznym aktem biurokratycznym, lecz odbywał się w przestrzeni silnie pluralistycznej – między pamięcią a normą, między lokalną inicjatywą a władzą cesarską, między historyczną ciągłością a nowoczesnym postulatem uporządkowanej i racjonalnej symboliki.

Analiza typologiczna wykazała, że znaki miejskie Moraw w XIX wieku obejmują niezwykle szerokie spektrum znaczeń – od odniesień wysokościowych i topograficznych, przez symbole zawodowe, postacie patronów, tzw. znaki mówiące, aż po godła o niejasnej, wieloznacznej lub wręcz fikcyjnej ikonografii. W wielu przypadkach nie były to bezpośrednie kontynuacje dawnych pieczęci, lecz świadome reinterpretacje – kształtowane przez aktualne potrzeby estetyczne, tożsamościowe i pamięciowe danej gminy. Potrzeby te uzyskiwały ramy instytucjonalne w postaci procedury wnioskowej, której przebieg zależał od opinii gubernatora i finalnej decyzji wiedeńskiego

⁶⁷ Tamże, s. 133.

⁶⁸ Tamże, s. 103.

Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W ten sposób język urzędowy zderzał się z językiem figuratywnym i symbolicznym – a to właśnie w tej złożoności tkwi klucz do zrozumienia herbu miejskiego jako źródła historycznego.

W XIX wieku pieczęć przestaje pełnić jedynie funkcję weryfikacyjną i prawną – jak miało to miejsce w epoce jej dominacji – a staje się przede wszystkim nośnikiem zbiorowej narracji. Społeczności lokalne wykorzystywały godło, by wyrazić własną historię, aspiracje i sposób widzenia samych siebie. W wielu przypadkach narracja ta nie była zakorzeniona w przeszłości, lecz całkowicie ahistoryczna – a zawarte w rozdziale poświęconym znakom nietypowym przykłady pokazują, że herb był zarazem pamięcią i konstrukcją – fikcyjnym narzędziem, za pomocą którego miasto opowiadało przeszłość, by uzasadnić teraźniejszość. W ten sposób heraldyka dziewiętnastowieczna staje się nie tylko dziedzictwem, ale też formą nowoczesnego dyskursu – nie jego przeciwieństwem, lecz jednym z jego instrumentów.

Zastosowane podejście, łączące analizę heraldyczno-historyczną z ramami interpretacji kulturowej, pozwoliło uchwycić zarówno formalno-semantyczny wymiar znaków, jak i ich administracyjną genezę oraz funkcję publiczną. Godła miejskie pełniły w tym kontekście funkcję medium komunikacji – między gminą a władzą państwową, między lokalną pamięcią a centralnym porządkiem prawnym. W tym podwójnym geście – autodefinicji i przedstawienia – kryje się ich wyjątkowa wartość.

Wiele kwestii pozostaje jednak otwartych. Dalsze badania powinny objąć bardziej szczegółową rekonstrukcję archiwalną poszczególnych postępowań wnioskowych – ich przebiegu, odrzuceń, modyfikacji – jak również skupić się na losach miejskich godeł po 1918 roku, kiedy zmienił się paradygmat symboliczny państwa i struktur samorządowych. Wymaga pogłębienia także badanie mitologicznych struktur znaków, których treść nie daje się łatwo uchwycić w ramach tradycyjnego opisu heraldycznego. Godła miejskie Moraw XIX wieku pozostają bowiem wymownym polem badawczym – miejscem, w którym obraz, język i władza spotykają się, by ukształtować symboliczną tożsamość wspólnoty. I właśnie ten obraz – kondensowany w pojedynczym emblemacie – stanowi najbardziej trwały ślad po dziewiętnastowiecznym rozumieniu miasta.

REFERENCES – BIBLIOGRAFIA

- Buben M., *Encyklopedie heraldiky*, Praha 1999.
Buben M., *Heraldika*, Praha 1986.
Bůžek V. – Grulich J. – Bezecný Z., *Společnost českých zemí v raném novověku: struktury, identity, konflikty*, Praha 2010.
Čarek J. – Valášek S., *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985.
Houzar P., *Brněnské symboly: pečeti, znaky a vlajky Brna a jeho městských částí*, Brno 2019.
Houzar P., *Klíč ke znakům měst České republiky*, Brno 2016.
Jäger-Sunstenau H., *Erbovní censoři v Dvorských kancelářích ve Vídni 1707–1918*, „Genealogické a heraldické informace“ 8/2–3 (1988), s. 115–132.
Klitzner J., *Siegel und Wappen des Stadt-Archivs Mährisch-Ostrau, Mährisch-Ostrau* 1943.
Kolář M., *Českomoravská heraldika*, Praha 1902.

- Kolumber D., *Rok 1848 i jeho znaczenie dla narodzin nowoczesnego państwa: przykład czeski*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 21/3 (2024), s. 89–107.
- Král z Dobré Vody V., *Heraldika: souhrn pravidel a předpisův znakových*, Brno 2003.
- Krejčíková J. – Krejčík T., *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*, Brno 1987.
- Kubík Z., *Heraldická a vexilologická symbolika měst a obcí bývalého jihomoravského kraje v letech 1990 až 1999*, Brno 2001.
- Liška K. – Mucha L., *Klíč k našim městům*, Praha 1979.
- Liška K., *Městské znaky s ozdobami*, Praha 1989.
- Liška K., *Sbírka komunálních znaků, pečeti a razítek*, Brno 2013–2014.
- Mikule S., *Komunální heraldika v českých zemích 1848-1918*, „Genealogické a heraldické informace”, 9/24 (2004), s. 42–67.
- Mikule S., *Komunální heraldika v českých zemích za vlády posledních Habsburků Františka Josefa I. a Karla I. (1848-1918)*, Opava 2004.
- Moras M., *Reformy Józefa II (1780–1790) a rządy prawa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 16 (2013), s. 130–149.
- Müller K. – Štarha I. – Pecková A., *Znaková privilegia měst, městeček a vsí na Moravě a ve Slezsku*, Opava 1995.
- Myslivoček M., *Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české: Svazek 1*, Plzeň 2005.
- Myslivoček M., *Velký erbovník. Encyklopedie rodů a erbů v zemích Koruny české: Svazek 2*, Plzeň 2006.
- Norris D., *Indecipherable Manuscripts, Old Families, and Bloody Murder: Three Speculations on Origins in Lovecraft Stories*, „Lovecraft Annual”, 17 (2023), s. 194–205.
- Pilnáček J., *Obnovení obecních znaků*, „Naše obec” 25 (1929), s. 155–156.
- Pilnáček J., *Znaky našich obcí, jejich význam a praktické upotřebení*, „Naše obec” 25 (1929), s. 138–139.
- Schwarzenberg K., *Heraldika*, Uherské Hradiště 1992.
- Slavík F. A., *Staré znaky a pečeti městské a vesnické na Moravě (pokračování)*, „Časopis Moravského musea zemského” 5/2 (1905), s. 133–166.
- Slavík F. A., *Staré znaky a pečeti městské a vesnické na Moravě a v jejích obvodech ve Slezsku*, Brno 1906.
- Štarha I. – Drímal J., *Znaky a pečeti jihomoravských měst a městeček*, Brno 1979.
- Vojtíšek V., *O pečetech a erbech měst pražských i jiných českých*, Praha 1928.
- Winger H. W., *The Cover Design*, „The Library Quarterly” 38/2 (1968), s. 184.
- Zvolský F., *Znaky moravských měst*, Brno 1947.

